

Visuomenės švietimas ir nacionalinis saugumas

Eugenijus Nazelskis

Lietuvos teisės universitetas

Straipsnyje nagrinėjama nacionalinio saugumo ir visuomenės švietimo sąrangos problema. Į visuomenės švietimą žvelgiama kaip į specifinę nacionalinio švietimo sudedamąją dalį.

Problemos aktualumas

Lietuva nuo pat pirmųjų nepriklausomybės atkūrimo dienų pradėjo rūpintis savo visuomenės švietimu ir nacionaliniu saugumu. Buvo kuriamos politinės ir teisinės institucijos, leidžiami teisės aktai, pertvarkomi seni ir steigiami nauji valstybės dariniai, tačiau daug kas buvo daroma spontaniškai, neturint aiškios ateities vizijos, diktuojant kasdien kintančiai padėčiai. Spontaniškumas buvo pateisinamas pradinio valstybės kūrimo etapu, bet, laikui bėgant, toks darbo stilius tapo stabdžiu. Todėl natūraliai iškilo būtinybė šiuos procesus reglamentuoti, suteikti jiems tvirtą įstatyminį pamatą. Šiuo požiūriu pozityviai reikia vertinti Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymą, kurį šalies Seimas priėmė 1996 m. gruodžio 19 d. (Nr. VIII-49). Vaizdžiai tariant, jį galima pavadinti teisiniu pamatu, ant kurio kuriamas visa valstybės nacionalinio saugumo sistema. Įstatymas šiandien yra tos realybės pamatas, pagalkurį gali būti vertinami mūsų valstybės laimėjimai, taip pat nesėkmės.

Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme pabrėžiama: „stiprinti nacionalinį saugumą yra aukščiausias Lietuvos vidaus

ir užsienio politikos tikslas“ [1]. Šio kilnaus tikslo siekimas ženkliai pasunkėja, kadangi mūsų įstatyme nėra apibrėžta nacionalinio saugumo sąvoka. Šiame kontekste verta prisiminti žinomo politologo ir saugumo problemų tyrinėtojo Barry Buzano teiginį, jog „dėl egzistuojančių skirtumų tarp valstybių vargu ar galima tikėtis, kad nacionalinio saugumo sąvokoje slypėtų bent kokia vieningo ir universalus apibrėžimo galimybė. Specifinė reikšmė bus beveik tokia pat skirtinga, kaip ir atskirų valstybių kurioms ji taikoma...“ [2, p. 108]. Iš šio teiginio plaukia, kad saugumo sampratos vertimas iš kitų kalbų ar pasiskolinimas iš kitų valstybių teisės aktų mums negali būti naudingas. Iš tiesų nacionalinis saugumas JAV, Australijoje ir Lietuvoje yra ir bus suprantamas skirtingai. Todėl tipinis lietuviškas argumentas, kad „taip yra Vakaruose“ šiuo atveju netinka, nes neatsako į klausimą, kodėl ten taip yra, ir nepaaiškina, ar kitų valstybių patirtis tinka mūsų geopolitinėms sąlygoms, šalies vidaus sandarai, ekonominės galimybės ir daugeliui kitų saugumą lemiančių veiksnių. Minėtas autorius pagrįstai nurodo keletą priežasčių, padedančių suvokti atsakymo sudėtingumą: nacionalinis saugumas negali būti nagrinėjamas atskirai nuo valstybės

vidaus struktūros, ir vaizdas iš vidaus neretai sugriauna paviršutinišką valstybės, kaip vientiso saugumo objekto, įvaizdį [2, p. 146]. Jis taip pat pastebi, jog „nacionalinio saugumo sąvoka paprastai nurodo valstybės ir jos aplinkos santykį, bet ji vis labiau komplikuojasi priklausomai nuo valstybės vidinio nesaugumo laipsnio“ [2, p. 147].

Nepaisant problemos komplikotumo, kylančio iš nacionalinio saugumo sąvokos neapibrėžtumo, šio **straipsnio tikslas** – nustatyti koreliacinius visuomenės ugdymo ir nacionalinio saugumo ryšius bei apžvelgti visuomenės ugdymo vietą bendru šalies nacionalinio saugumo turinio požiūriu.

Praktinis temos aktualumas grindžiamas tuo, kad, ypač skirstant valstybės biudžetą ir išteklius girdime, jog reikia mažinti lėšas, skiriamas krašto apsaugai, ir pridėti švietimui, arba atvirksčiai. Straipsnyje „Kas kelia pavojų Lietuvos saugumui?“ R. Pavilionis teigia: „Sąmoningai iškreipiant valstybės prioritetus, marinant mokyklas ir universitetus, verčiant šį „sektorių“ fiziškai išnykti iš valstybės gyvenimo, Lietuva jau pradeda „iškrist“ iš civilizuoto XXI amžiaus pasaulio, trumparegių politikų valia pasirinkdama sukarinto, ekonomiškai, technologiškai, intelektualiai vis labiau atsiliekantį Europos užkampio vietą“ [3; p. 4]. Taigi politikams pateikiami sunkūs kaltinimai šalies švietimo žlugdymu, krašto militarizavimu, klaidingų prioritetų pasirinkimu, dėmesio intelektualiniam ugdymui, ypač moksleivijos ir studentijos, stoka. Tačiau pasižiūrėję į šiuos kaltinimus giliau, neišvengiamai susidursime su realybe, kai šimtai jaunų žmonių, baigę netgi aukštąsias mokyklas, intelektualiai išlavinti, neranda darbo pagal įgytą specialybę ir todėl arba priversti ieškoti darbo svetur, arba persikvalifikuoti. Net labai patrauklus intelektualinis ug-

dymas verčia susimąstyti, ar nėra nepagrįstai švaistomos valstybės lėšos ir ištekliai, daugumos žmonių viltys, užprogramuojamas jaunų žmonių nusivylimas savo šalimi. Teisėtai kyla klausimas: ar nėra pribrendęs reikalas priderinti intelektualinį jaunimo parengimą prie valstybės poreikių ir jos galimybių? Neabejotina, jog šalies saugumui yra geriausia, kai valstybė vystosi harmoningai, ir visos jos grandys yra tarpusavyje suderintos bei sąveikauja be didesnių tarpusavio prieštarų.

V. Čepas savo straipsnyje „Lietuvos nacionalinis saugumas: realybė, problemos, perspektyvos“ taikliai pastebi esamą anomaliją: realybė tokia, kad ne tik didžioji visuomenės dalis, bet nemažai įvairių sričių specialistų bei politikų nacionalinį saugumą išivaizduoja kaip nuolatinį, nepaliaujamą šalies gynybos galios stiprinimą, jos militarizavimą. Užmirštama, kad bet kurios valstybės nacionalinį saugumą sudaro penki komponentai: politinis, ekonominis, socialinis, karinis ir ekologinis, kad visi šie penki nacionalinio saugumo komponentai yra labai glaudžiai susiję ir atskirti vienas nuo kito teturi labiau dalinę, siauresnę prasmę. Tuo tarpu realiai labiausiai analizuojamas, kritikuojamas ir kitokiu dėmesiu apdalijamas vienas, t. y. karinis komponentas“ [4, p. 4]. Čia galime aptikti ir paaiškinimą priežasties, kodėl sudėtinga ir ne visuomet pasiseka tinkamai apibrėžti šalies raidos prioritetus nacionalinio saugumo kontekstu, juos tarpusavyje suderinti.

Iš tiesų nepaprastai aktualu, kaip mes suprantame savo nacionalinį saugumą, koku turiniu pripildome šią sąvoką, kokios yra sąvokos ribos. Netinkamai vartojant nacionalinio saugumo sąvoką, ne tik labai lengvai supriešinama visuomenė, tačiau tampa sunkiai suvokiama ir harmoninga valstybės raida, jos prioritetai na-

cionalinio saugumo kontekste. Šiame straipsnyje apžvelgiamos priežastys, sąlygojančios nacionalinio saugumo sampratos giluminį komplikuotumą. Visų pirma pamėginsime pažvelgti į jas sukeliančias priežastis.

a) Priežastys, sąlygojančios nacionalinio saugumo sąvokos sudėtingumą

Reikia pažymėti, kad ilgas šimtmečius žmonija, galvodama apie tai, kaip užtikrinti taikią civilizacijos raidą ir atitinkamai savo nacionalinį saugumą, įsivaizdavo, kad tai gali būti pasiekta vien galios priemonėmis. Galia buvo tapatinama su karine jėga. Taigi buvo įsivaizduojama, kad valstybė, kaip tarptautinių santykių veikėja, ne tik užtikrina savo saugumą, bet ir dominuoja tarptautinėje arenoje. Tokios pozicijos ryškūs atstovai E. H. Carras [5, p. 5–37], H. Morgenthau [6, p. 7–19]. Tačiau susidūrus su tuo, kad vien karinės galios didinimas skatina ginklavimosi varžybas, šios krypties atstovai nesugebėjo pasiūlyti išsamesnės ir argumentuotos saugumo užtikrinimo teorijos. Savarankiški valstybių bandymai rūpintis savo saugumu tik didino kitų valstybių nesaugumą ir tarpvalstybinį nesuskalbėjimą, kadangi, pavyzdžiui, viena valstybė savo priemonės laiko gynybos, o kita jas vertina kaip keliančias grėsmę.

Taikos šalininkai (Aristotelis, Platonas, Ž. Ž. Ruso, I. Kantas, B. Liddelis-Hardas ir kt.) karą manė esant pagrindine grėsme nacionaliniam saugumui, o patvari taika, jų nuomone, visiems suteiktą saugumą. I. Kantas taikos siekimą charakterizavo kaip visuotinę būtinybę išbraukti karą iš tarptautinių santykių arsenalo. Jis teigė: „Jeigu nepasiseks atmesti karo tarptautinių susitarimų keliu, tai mūsų civilizacijos laukia amžina taika milžiniškose žmonijos kapinėse“ [7, p. 315]. Taikos šalininkams siūlant idealistinį vienašališką nusiginklavimą, gin-

kluotės kontrolę, tarptautinį bendradarbiavimą, pasaulio valstybių vyriausybės nepajėgė pasiūlyti įtikinamos politikos, kaip tai pasiekti, ir tokios politikos įgyvendinimo mechanizmų.

Tenka pripažinti, kad priešų įvaizdžio kultivavimas visuomenėje yra patogus politikos įrankis. Jis skatina politinę priežiūrą, išteklių kovos reikmėms skyrimą, ekonominį protekcionizmą. Tarptautinėje arenoje grėsmė visuomet gana didelė ir yra įtikinama.

Taigi nei galios šalininkai, vadinamieji realistai, ir taikos atsovai, kurie dėl savo pažiūrų dažnai vadinami idealistais, taip ir nesugebėjo pasiūlyti priimtinos, nacionalinį saugumą užtikrinančios politikos. Bene įtikinamiausiai atrodo Barry Buzanas [2, p. 52], kuris prie įpras-tos karinės galios problemų priskiria ir ekonomines, socialines politines ir ekologinio saugumo problemas. Tokiu būdu ženkliai išplečiamos nacionalinio saugumo sampratos ribos. Tačiau didelis sampratos išplėtimas nacionalinį saugumą padaro patogiu tarptautinės ir vidaus politikos įrankiu ir suteikia plačių galimybių įvairioms spekuliacijoms, o teisinis jos taikymo neapibrėžtumas sukelia nemažai politinių ginčų ir vidinių rietenų.

Siekdami nustatyti visuomenės ugdymo ir nacionalinio saugumo sąsajas nesant Lietuvoje griežtai apibrėžtos nacionalinio saugumo sampratos, pabandydysime tai apžvelgti per darančias įtaką valstybei ir jos saugumui grėsmes.

b) Grėsmė valstybės saugumui

Nacionalinio saugumo politika gali būti fokusuota dviem kryptimis: į šalies vidaus politiką, kai siekiama sumažinti valstybės pažeidžiamumą, arba į šalies užsienio politiką, kai stengiamasi sumažinti išorinę grėsmę ir paveikti jos šaltinius. Abiem atvejais grėsmėms eliminuoti reikia ne tik pastangų, bet ir materialių

bei dvasinių šalies išteklių. Reikia pabrėžti, kad net pačios turtingiausios valstybės turi ribotus išteklius, reikalingus grėsmėms įveikti. Ekonomiškai stiprios valstybės, palyginti su skurdžiomis, turi gerokai daugiau išteklių, atitinkamai ir galimybių grėsmėms pašalinti. Dėl šios priežasties kyla stiprios ir silpnos valstybės problema. Viena vertus, stipri valstybė mažiau pažeidžiama, palyginti su silpna, kitaip tariant, gali įveikti vidinį pažeidžiamumą lengviau nei skurdį šalis. Kita vertus, silpna valstybė turėtų būti suinteresuota kuo daugiau dėmesio skirti savo vidaus grėsmėms įveikti. Reikia pažymėti, kad labai dažnai vienos valstybės vidaus grėsmės tampa kitų valstybių išoriniais pavojais. Pavyzdžiui, nedarbas, skatinantis nelegalią migraciją, ligos, narkotikai, nelegali prekyba ginklais, teroristai, įvairaus pobūdžio taršalai ir t. t. nėra vienos šalies problema, jeigu valstybė tinkamai nekontroliuos savo sienų, reikiamai nesitvarkys ir efektyviai neišgyvendins šių reiškių. Taigi vidinės grėsmės didina ir tarpvalstybinių nesutarimų bei tarptautinių konfliktų tikimybę, jeigu valstybė nesitvarko savoviduje ir kelia grėsmę kitoms. Silpnose valstybėse išorinės grėsmės užleidžia vietą didėjančioms vidinėms grėsmėms.

Į kokį modelį orientuotis kovojant su pavojais, daug lemia ir politinis sprendimas, primamas šalies viduje. Netinkamas politinis sprendimas vertinant grėsmę ne tik nedidina šalies nacionalinio saugumo, o atvirkščiai – jį mažina. Beje, grėsmė nėra pastovus dalykas, ji nuolat kinta. Dėl šios priežasties vienos grėsmės atsiranda, kitos mažėja. Pavyzdžiui, Lietuvoje ženkliai sumažėjus pramonės apimčiai, pagerėjo ekologinė šalies padėtis. Taigi vėl reikia pamatuoto sprendimo, kiek išteklių gali būti mažiau skirta ekologiniam šalies saugumui ir perduota ekonomiškai atgaivinti pra-

monę. Vadinasi, kiekvieną grėsmę reikia nuolat stebėti ir vertinti. Kadangi grėsmė nacionaliniam saugumui gali būti visur, reikia nustatyti ribas, žemiau kurių grėsmė turi būti traktuojamos kaip ribota, turėtų būti tik stebima, o kuri grėsmė kelia realų pavojų šalies saugumui. Per daug aktyvi nacionalinio saugumo politika sukelia išteklių sekimo, visuomenės paranojos pavojų. Pernelyg pasyvi politika pavojinga tuo, kad galima nesusipėti pasirengti įveikti kylančio pavojaus arba jam nugalėti reikės labai didelių išteklių. Todėl grėsmėi vertinti reikia ne tik institucijos, kurios tai vykdytų, bet ir metodikos, su kurios pagalba tai būtų įgyvendinama. Taigi grėsmės sąlygoja valstybės nesaugumą ir šitaip lemia bei apibrėžia nacionalinio saugumo turinį, todėl jos gali padėti nustatyti ir visuomenės švietimo vietą visoje nacionalinio saugumo sistemoje bei jo įtaką šalies saugumui.

c) Visuomenės švietimas valstybės nacionalinio saugumo požiūriu

Visuomenės švietimą suprantame kaip skirtingo amžiaus, įvairių socialinių grupių šalies gyventojų kryptingą mokymą ir auklėjimą.

Žmonių mokymą ir auklėjimą galime priskirti prie šalies vidinio socialinio gyvenimo. Iš esmės socialinės grėsmės neturėtų būti nacionalinio saugumo dėmesio objektas, kadangi jos kyla iš valstybės vidaus, o ne iš išorės. Tačiau kai šimtai ir netgi tūkstančiai vaikų šalyje pradeda nelankyti mokyklų dėl to, kad tėvai neturi pakankamai lėšų jų mokymui, tai tampa rimta socialine vidine grėsme šalies nacionaliniam saugumui. Reikia pažymėti, kad nelankantys mokyklų ne tik atsilieka pagal intelektą nuo savo bendraamžių, bet dėl žinių stokos ribojamos jų galybės ateityje įsidarbinti, o atėjus laikui ir patekus į kariuomenę, dėl įvardytų priežasčių jiems negalima bus pa-

tikėti nei brangios technikos, nei ginklų. Tokiu būdu per keletą metų šiandienė vidinė grėsmė turės didelę įtaką valstybės galimybėms atremti išorines grėsmes dėl sugebančių tai padaryti žmonių stygiaus arba, karine terminija kalbant, dėl mobilizacinių išteklių ribotumo. Sprogstančios granatos mūšio metu karėivių verčia judėti, tačiau ar jis puls priešą, ar gėdingai bėgs nuo jo, labai priklauso nuo kario motyvacijos, kuri taip pat formuojama mokymo ir auklėjimo metu. Karybos specialistai teigia ir istorinė patirtis moko, jog partizaninis karas yra įmanomas tik palaikant ir pritarant visuomenei. Informacija apie priešą, maistas, medikamentai, šilti drabužiai, prieglobstis – tik maža dalelė to, ko reikia sėkmingam partizaniniam karui. Tačiau ar visuomenė palaikys partizanus, ar bailiai išduos, lems ir jos parengimas bei pilietinis nusiteikimas. Žinomas Lietuvos sociologas ir politologas R. Grigas [8; p. 11] pastebi kitą visuomenės nusiteikimo aspektą. Jis teigia, kad turint omenyje nacionalinio saugumo užtikrinimą, ypač svarbu pabrėžti pačios tautos nusiteikimą bei suinteresuotumą gynybine pozicija, tokios pozicijos pajautimą bei įvertinimą pasaulio bendrijoje ir ypač toje valstybėje, kuri gali būti nedraugiška mūsų valstybės atžvilgiu. Pasak jo, toks visos tautos nusiteikimas ir tokia parengtis privalo tapti nedraugiškos valstybės ekspansinius ketinimus trukdančiu veiksmu. Reikia pažymėti, jog tokie psichologiniai veiksniai kaip žmonių nusiteikimas arba su-

interesuotumas taip pat yra neįgimti dalykai, bet ugdomi šviečiant ir auklėjant.

Nelietėme visuomenės mokymo ir auklėjimo turinio, kurį daug lemia išorės pavojai, kuriems veiksams ir koku lygiu privalo būti parengtas visuomenės narys nacionalinio saugumo požiūriu, tai jau būtų atskira tema. Mes nenagrinėjame ir grėsmių atėmimo ar jų pašalinimo scenarijų, tačiau, apibendrinami išdėstytus argumentus, galime teigti, jog visuomenės švietimas yra neatskiriama, nors ir gana specifinė, nacionalinio saugumo dalis bei unikalus indikatorius, padedantis nustatyti valstybės stiprumą ir vidinį jos organizuotumą. Dera įsidėmėti, kad nustatę visuomenės švietimo turinį ir jį kryptingai įgyvendindami, kartu stipriname savo šalies nacionalinį saugumą.

Išvados ir rekomendacijos

1. Į nacionalinio saugumo sampratos teisinį apibrėžtumą reikia įtraukti socialinės kultūros bei švietimo sąvoką.
2. Grėsmė valstybės nacionaliniam saugumui apibrėžia saugumo turinį, todėl realiai gali padėti nustatyti švietimo vietą, jo turinį, visuomenės parengimo ją atremti scenarijus ir apmokymo lygį.
3. Visuomenės švietimas yra specifinė, neatskiriama nacionalinio saugumo dalis.
4. Pagrįstai apibrėžus visuomenės švietimo turinį ir jį kryptingai įgyvendinant, mes kartu.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. 1997, Nr. 2.
2. Buzan B. Žmonės, valstybės ir baimė. Vilnius: Eugrimas, 1997. P. 52; 108; 146; 147.

3. Pavilionis R. Kas kelia pavojų Lietuvos saugumui? // Respublika, 2000 balandžio 5 d., Nr. 80.
4. Čepas V. Lietuvos nacionalinis saugumas: realybė, problemos, perspektyvos / Nacionalinis saugumas

amžių sandūroje: Konferencijos medžiaga. Vilnius : Mokslo aidai, 2000, p. 4.

5. Carr E. H. Twenty Years Crisis. London : Macmillan, 1946, 2nd edn. (anglų k.).

6. Morgenthau H. Politics among nations. New York Knopf. 1973, 5th edn. (anglų k.).

7. Kolosov J. M., Kuznecov V. I. Meždunarodnoe pravo. Meždunarodnyje otnošenija. Moskva, 1995. P. 315.

8. Grigas R. Tautos savignyva. Vilnius : Academia, 1993. P. 11.

PUBLIC EDUCATION AND NATIONAL SECURITY

Eugenijus Nazelskis

Summary

The article focus on relation between public education and national security, also it analyze their mutual connections and review the role of public education in the context of national security.

The concept of national security is not strictly defined in the law of national security of Lithuanian republic. It is a reason why relation between public education and national security became complicated, altogether the concept of security became an object of various interpretations. This article looks for reasons why there is a problem to define the contents and borders of the concept of national security. In the context of legal vagueness of the concept, author of the article approach to the relation between public education and national security through the prism of various threats. The existing threats cause unsafety of the state, influence and also allow to define the contents of national security. It help to define the

place of public education in entire security system as well. Public education should be understood as an issue of internal social life of the state and not an object of national security, because the urge for it derives from inside of the state, not from outside. Altogether we should consider that inside and outside threats are well related. It is a common case when internal threats of some state become also an external threats for other countries. The lack of resources urge weaker countries to seek security by reducing inside threats, but not directly outside ones. Considering interrelations of various threats it could be concluded that public education is inseparable and specific part of national security, as well as a unique indicator of state's strength and it's internal organization. We offer to include concepts of social culture and education into the legal definition of national security.

*Gauta 2000 11 30
Printa 2000 12 12*